

УДК 159.922.8; 947.23

Рубрика журналу: 1. Загальна психологія; психологія особистості

ОСОБИСТІСНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ

Галян Ігор Михайлович

доктор психологічних наук,

професор кафедри практичної психології

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

halyan@ukr.net

ORCID 0000-0002-7257-6477

Особистісні детермінанти відповідальності майбутніх педагогів

Мета. Метою публікації є аналіз факторів, що сприяють розвитку відповідальності особистості.

Методи. У дослідженні застосовано діагностичні методики, що вимірюють рівень відповідальності (опитувальник О. Крупнова «Відповідальність») та властивості особистості (тест 16-PF Кеттелла). В якості показника відповідальності визначено фактор G, що розкривається через обов'язковість, дисциплінованість, сумлінність, точність, охайність, старанність, зібраність тощо. Показники шкал опитувальника «Відповідальність» сприяли функціональному аналізу відповідальності за такими компонентами як: динамічний, емоційний, регуляторний, регуляторно-динамічний (операційний), мотиваційний, когнітивний. Комплексний параметр відповідальності визначався за сумою показників відповідальності згаданих чотирьох компонентів. Виокремленню структури відповідальності у досліджуваних сприяв факторний аналіз.

Результати. Встановлено, що у майбутніх педагогів з оптимальним рівнем відповідальності яскравіше виявляється розуміння цієї властивості та осмислене прагнення до її реалізації. Їм властиві гармонійні особистісні

характеристики, що виявляються у варіативності цілей і намірів до прояву відповідальності, вираженій мотивованості, соціальній активності, інтернальній регуляції, оптимістичності і високій результативності.

У майбутніх педагогів з неоптимальним рівнем відповідальності констатовано недостатню усвідомленість відповідальності, її екстернальну саморегуляцію, низькі рангові позиції гармонійних особистісних характеристик, недостатню цілеспрямованість та мотивованість, а також соціальну пасивність.

Висновки. Отже, всебічне дослідження відповідальності можливе за умови застосування системного підходу, який сприяє розкриттю її інтегральної якості в організації життєдіяльності людини. Відповідальність найтісніше пов'язана з деякими особистісними факторами (за Р. Кеттеллом) які реалізуються через навчання, розвиток самостійності, впевненості, особистісне благополуччя.

Перспективним на нашу думку, є вивчення взаємозв'язку відповідальності особистості з індивідуально-типологічними властивостями особистості.

Ключові слова: *відповідальність особистості, показник відповідальності, компоненти відповідальності, факторна структура відповідальності, оптимальний рівень відповідальності, неоптимальний рівень відповідальності, кореляційний аналіз.*

PERSONAL DETERMINANTS OF RESPONSIBILITY OF FUTURE EDUCATORS

Halian Ihor Myhailovych,

Doctor of Psychological Sciences,

Professor, Department of Practical Psychology,

Ivan Fran Drohobych State Pedagogical University

halyan@ukr.net

Personal determinants of future teachers' responsibility

Purpose. The purpose of the publication is to analyze the factors that contribute to the development of personal responsibility.

Methods. The study has used diagnostic techniques that measure the level of responsibility (O. Krupnov's "Responsibility" questionnaire) and personal traits (16-PF Kettell test). Responsibility has been defined as factor G, which is revealed through obligatoriness, discipline, honesty, accuracy, neatness, diligence and others. Indicators of the "Responsibility" questionnaire scales contributed to the functional analysis of responsibility according to such components as: dynamic, emotional, regulatory, regulatory-dynamic (operational), motivational, cognitive one. The complex liability parameter was determined by the sum of the liability indices of the four components mentioned above. Factor analysis contributed to the separation of responsibility structure of the subjects.

Results. It is established that future teachers with an optimal level of responsibility will have a clearer understanding of the responsibility and a meaningful desire for its realization. They are characterized by harmonious personal characteristics, which are manifested in the variability of goals and intentions to the expression of responsibility, expressed motivation, social activity, internal regulation, optimism and high efficiency.

Future teachers with a suboptimal level of responsibility have found a lack of awareness of responsibility, its external self-regulation, low rank positions of harmonious personal characteristics, lack of purposefulness and motivation, as well as social passivity.

Conclusions. Therefore, a comprehensive study of responsibility is possible in case of providing the use of a systematic approach that helps to reveal its integral quality in the organization of human life. Responsibility is most closely linked to some personal factors (according to R. Kettell) that are realized through learning, developing independence, confidence, personal well-being.

In our opinion, it is promising to study the relationship of personal responsibility with individual typological personal traits.

Key words: personal responsibility, indicator of responsibility, components of responsibility, factor structure of responsibility, optimal level of responsibility, suboptimal level of responsibility, correlation analysis.

Вступ

Відповідальність особистості під сучасну пору є актуальною як для наукового дискурсу, так і для буденності загалом. Ця проблема зазвичай загострюється на зламах епох і суспільних трансформацій, коли зростають потреби суспільств в пошуках шляхів створення сприятливих умов для максимального розвитку особистості, ефективності її життєвого шляху. Часто це супроводжується варіативністю розуміння окремою особистістю вимог суспільства, що породжує зменшення значущості моральності і слідування загальнолюдським цінностям.

Відповідальність особистості проявляється в різних сферах життєдіяльності, однією з яких є професійна діяльність. Професійна відповідальність педагога, розглядається як відповідальність за виконання обов'язків в освітньому процесі, покладених суспільством і ним самим. Однак це непросте завдання потребує від педагога значних фізичних, матеріальних, і, найголовніше – особистісних ресурсів. Доволі часто їхня робота не оцінюється належно, що спричиняє виникнення у них розчарування, байдужості і, зрештою, емоційного вигорання. Для того, щоб уміти запобігати появі такого синдрому потрібно розуміти механізм його функціонування. Окрім цього, аналіз наукової літератури засвідчує обмаль досліджень, спрямованих на вивчення суб'єктних властивостей майбутніх працівників закладів освіти, зокрема відповідальності, її зв'язку з іншими особистісними якостями. Відтак вивчення відповідальності в контексті емоційного вигорання та чинників, що сприяють цьому видається досить актуальним.

Теоретичне обґрунтування проблеми

Проблема відповідальності в науці не є новою. Найперше її торкнулися дослідження у філософії, етиці тощо. Відтак слід її філософського дискурсу спостережено у психологічних студіях. Зокрема, у психології була спроба розглядати феномен відповідальності невідривно від категорій «свобода» і «необхідність» в межах двох протилежних методологічних підходів: детермінізму (Геракліт, Демокрит, Епікур, Бекон, Гоббс, Декарт, Спіноза, Гегель та ін.) та індетермінізму. В рамках теорій індетермінізму стверджувалося, що свобода і відповідальність несумісні (М. Хайдеггер, К. Ясперс, Ж.-П. Сартр, Г. Марсель, А. Камю, Л. Шестов, М. Бердяєв та ін.).

Ж. Піаже на основі вивчення стадій морального розвитку дітей описав відповідальність як типовий процес загального морального розвитку, акцентувавши на когнітивній складовій цього процесу (Дементій, 2006). У деяких дослідженнях відповідальність є структурним компонентом моралі, певною властивістю, що уможливорює регулювання поведінки індивіда. Якщо автор теорії відповідальності Дж. Роттер поняття відповідальності зводить до локусу контролю (Роттер, 1954), то Д. Фельдштейн вважає, що відповідальність – це, насамперед, один з аспектів самоконтролю, дотримання цінних для особистості норм і правил, а вже потім – душевне переживання, що супроводжує самоконтроль (Фельдштейн, 1994).

Багато вчених визначають відповідальність як необхідне для суспільства ставлення до цінностей, що вільно реалізується в діяльності людини та її поведінці на практиці, може об'єктивно сприяти особистісному і суспільному прогресу. Проте, чималу роль, на нашу думку, відіграють самостійність і свобода вибору, адже свобода, як суспільний феномен, не може існувати без чітких меж відповідальності. Свідченням цьому є міркування Н. Шевченко про те, що якщо свобода є можливість певного вибору, то вибір і можливість також повинні бути відповідальними. Можливість робити вибір і міра відповідальності за нього пов'язані між собою (Шевченко, 1997).

Про дослідження проблеми вибору і відповідальності в зарубіжній літературі відомо загалом з досягнень психотерапевтичної практики. Поява у

клієнта більш широким можливостям вибору та формування можливості здійснювати самостійний вибір і бути відповідальним за нього є кінцевою метою психотерапії фактично в будь-якому з напрямків (Майленова, 2002). Так, на думку Ф. Перлза, щоб допомогти невротичу відновити свою цілісність потрібно використовувати будь-яку міру відповідальності, яку він готовий взяти на себе (Перлз, 1996). Приблизно так само вважає Р. Мей, зазначаючи, що свобода – перша складова поняття особистості та перший принцип психологічного консультування. Завдання консультанта – підвести клієнта до прийняття відповідальності за свої вчинки й за кінцевий підсумок свого життя (Мей, 1994).

Проблема відповідальності відображена у працях вчених екзистенційно-гуманістичного спрямування які пропагують ідею про вільне існування людини в навколишньому світі, про створення свого життєвого шляху та прийняття відповідальності за своє життя. Так, на думку К. Роджерса (Роджерс, 1999), людей можна називати «особисто відповідальними» тоді, коли вони можуть бути відповідальними за власну самоактуалізацію, а не тільки переживати відповідальність за інших. Р. Нельсон-Джоунс вважає, що необхідність визнання власної відповідальності є основою Я (Нельсон-Джоунс, 2001). Р. Мей термін «екзистенційна провина» пов'язує з особистою відповідальністю. Можливість вийти за умовні межі, що склалися до певного моменту ситуацій, слугує основою не тільки свободи людей, а й їх відповідальності за власну долю. Незалежні люди, за твердженням Р. Мея, зобов'язані бути відповідальними. Вони несуть відповідальність як за надання смислу всьому світові, так і за власне окремо взятє життя, за власні дії та невдачі (Р. Мей, 1994). І. Ялом проблему відповідальності розглядає через усвідомлення і протистояння факту власної смертності, що, на його думку, сприяє збільшенню готовності взяти на себе ризику, необхідні для особистого виконання (Ялом, 2015а, 2015б).

Проблема відповідальності є засадничою в логотерапії. В. Франкл вважає, що концепція відповідальності становить основу людського існування. Свобода, на його думку, те, чим «є» люди, це не щось, що вони «мають» і можуть втратити. Люди можуть в будь-який момент існування вирішувати, ким вони

хочуть бути надалі. Під час прийняття такого рішення, вони самостійно визначають потенційну можливість, яка повинна бути реалізована. Людина ніколи не може «уникати вибору можливостей (Франкл, 2016).

Позаяк вважається, що визначальним критерієм формування відповідальної поведінки особистості є цінності суспільства, асимільовані суб'єктом, то її (відповідальності) якість залежатиме від смислотвірної здатності суб'єкта, його самоконтролю, самооцінки та самоорганізації. З огляду на це актуалізується питання життєвого шляху, життєвої стратегії, подолання життєвих протиріч. Саме вони визначають моду і зміст досліджень психології особистості з кінця XIX століття і до сьогодні.

У сучасних дослідженнях відповідальності увага приділяється віковим аспектам відповідальності, критеріям відповідальності, умовам і методам її розвитку, проте, недостатньо вивчаються її індивідуально-типологічні особливості. Саме системний підхід дозволяє їх виокремити, причому описати структуру відповідальності та взаємозв'язок між її змістовими характеристиками.

Методологія та методи дослідження

З огляду на операційні та змістові характеристики відповідальності її слід розглядати як системну якість особистості. Системний характер відповідальності ґрунтується на уявленні, що вона є не однією з властивостей особистості, а її інтегральною якістю, механізмом організації життєдіяльності людини, визначаючою успішність діяльності.

Тому *метою* публікації є аналіз факторів, що формують відповідальність особистості. Згідно з поставленою метою головне завдання дослідження полягало у з'ясуванні якостей особистості, що найтісніше корелюють із відповідальністю, а тому впливають на її формування на конкретному етапі онтогенезу людини.

Методи та організація дослідження. Ми припустили, що відповідальність найтісніше пов'язана з деякими особистісними факторами (за Р. Кеттеллом). Тому для перевірки нашого припущення застосовано діагностичні методики, що вимірюють рівень відповідальності та властивості особистості. Зокрема,

показником відповідальності обрано фактор G факторного опитувальника «16-PF Кеттелла». Ми керувалися тим, що окрім однієї з основних характеристик G фактора, а саме, відповідальності, він ще розкривається через обов'язковість, дисциплінованість, сумлінність, точність, охайність, старанність, зібраність тощо. Окрім цього застосовувався опитувальник О. Крупнова «Відповідальність» (Прядеїн, 2013), що сприяв виокремленню показників для функціонального аналізу відповідальності за такими компонентами як: динамічний, емоційний, регуляторний, регуляторно-динамічний (операційний), мотиваційний, когнітивний. Комплексний параметр відповідальності визначався за сумою показників відповідальності згаданих чотирьох компонентів.

Вибираючи віковий діапазон досліджуваних, ми керувалися низкою особливостей. Розглядаючи відповідальність як інтегральну якість особистості, зважали на наявність життєвого досвіду. Тому період від народження до дошкільництва не брався до уваги саме через відсутність досвіду відповідальності. Відповідальне ставлення дошкільника до виконання своїх обов'язків і розуміння ним морального смислу цього процесу, є засадничими для формування відповідальності як особистісної риси. З приходом до школи змінюється весь спосіб життя дитини, наповнюючись відповідальністю, базовою умовою розвитку якої є право вибору. Але справжньої свободи в молодшого школяра немає, що унеможлиблює розглядати його відповідальність як таку, що ґрунтується на критичному мисленні та достатньо усвідомленому сприйнятті дійсності. Ця здатність є прерогативою підлітка, у якого з'являється відповідальність за свої дії як суб'єкта діяльності.

Відповідальність за самого себе як об'єктивна необхідність властива юнацькому віку. Найяскравіше це виявляється у студентства, коли з'являються основи для самовизначення й самостійності. Студенти, на думку Л. Дементій, починають відрізняти відповідальність від ситуації відповідальної залежності, коли за невиконання своїх функціональних обов'язків суб'єкт може бути покараний, як морально і адміністративно, так і кримінально (Дементій, 2006, 2012).

Отже, з огляду на появу в юнаків усвідомленої відповідальності, переходу до істинної відповідальності, що спирається на свободу вибору самостійно прийнятих рішень, саме цей вік склав досліджувану вибірку.

У дослідженні брали участь 158 студентів майбутніх педагогів.

Результати та дискусії

У своїх працях В. Прядеїн констатував, що найсильніше у юнацькому віці, а саме в студентства, виявляються агармонійні тенденції відповідальності. Водночас досягнення суб'єктно-особистісного результату пов'язується ними з поведінковою активністю, соціоцентричною мотивацією, усвідомленістю відповідальності та позитивними емоціями під час його досягнення. Тобто студенти прагнуть до досягнення суб'єктно-особистісного результату за будь-яких обставин: позитивні чи негативні емоції; усвідомлення відповідальності чи недостатнє уявлення про неї; наявність соціоцентричної чи езопової мотивації; поведінкова активність або небажання бути відповідальним (Прядеїн, 1998).

Необхідність пояснення такого результату спонукала нас до пошуку відповідей у проявах особистісних рис молоді. Уважаємо, що існують деякі особистісні риси, що визначають домінування гармонійних або агармонійних тенденцій відповідальності.

Аналізуючи отримані результати дослідження відповідальності, ми зосередилися на контрастних групах респондентів, зокрема тих, що продемонстрували *оптимальний* (домінують гармонійні складові відповідальності) та *неоптимальний* (домінують агармонійні складові відповідальності) рівні відповідальності. Цей поділ ми зробили на основі кластерного аналізу показників отриманих за опитувальником О. Крупнова «Відповідальність» (Прядеїн, 2013). Було помічено, що у респондентів з *оптимальним* рівнем відповідальності ергійність домінує над аергійністю, стеничність над астеничністю, інтернальність над екстернальністю, альтруїзм над егоцентризмом і осмисленість над обізнаністю. У них яскраво виявляється прагнення до реалізації цієї властивості, вони доводять відповідальні доручення

до логічного завершення. Середні значення ергійності у студентів цієї групи значно перевищують показник аергійності, що свідчить про силу, стійкість, постійність проявів відповідальності. Вони дають точні визначення відповідальності, виокремлюють її істотні ознаки, демонструють усвідомленість та розуміння значущості прояву відповідального ставлення. Сферою застосування відповідальної поведінки в осіб юнацького віку є як успіх у навчанні, так і формування, розвиток у себе самостійності, впевненості, поліпшення особистого добробуту тощо.

Проведений факторний аналіз отриманих показників за методикою «Відповідальність», сприяв виокремленню структури відповідальності у досліджуваних. Подані в таблиці 1 результати факторного аналізу представників з *оптимальним* рівнем відповідальності засвідчили, що перший фактор здебільшого характеризують формально динамічні складові (ергійність, аергійність, стеничність, інтернальність).

Таблиця 1

Факторна структура відповідальності респондентів з оптимальним рівнем відповідальності (n=81)

Компоненти	Змінні	1 фактор	2 фактор
Динамічний	Ергійність	0,75	-0,38
	Аергійність	0,58	0,21
Емоційний	Стеничність	0,31	-0,08
	Астеничність	0,18	0,48
Регуляторний	Інтернальність	0,68	-0,31
	Екстернальність	0,33	0,75
Мотиваційний	Соціоцентричність	-0,06	0,31
	Егоцентричність	0,63	0,05
Когнітивний	Осмисленість	-0,07	0,45
	Освідомленість	0,09	-0,33
Рефлексивно-оцінний	Предметно-комунікативний	-0,05	0,25
	Суб'єктно-особистісний	0,09	0,16

Ми констатували, що детермінована егоцентричними мотивами відповідальність викликає задоволення. Вона проявляється як на високому рівні

поведінкової активності, так і на низькому, тобто наполегливість в реалізації відповідальності часто змінюється втратою лінії відповідальної поведінки і не завершенням розпочатої справи.

Другий фактор в основному склали змінні мотиваційно-сміслового компонента (соціоцентричність, осмисленість, обізнаність, предметність, суб'єктність). Реалізація відповідальності на основі соціоцентричних мотивів пов'язана з астеничними емоціями, поведінковою пасивністю та зняттям з себе відповідальності за поточні події. Значне усвідомлення соціоцентричної відповідальності детермінує зміни як в особистісній сфері, так і суспільному житті, де суспільний компонент домінує.

Отже, факторна структура показників свідчить про домінування у досліджуваних з *оптимальним* рівнем відповідальності гармонійних характеристик, які виявляються у варіативності цілей і намірів щодо прояву відповідальності (різноспрямованій вмотивованості), глибоких знаннях способів і прийомів прояву відповідальності, соціальної активності, інтернальної регуляції, оптимістичності тощо.

У респондентів з *неоптимальним* рівнем відповідальності аергійність домінує над ергійністю, егоцентричність над альтруїстичністю, обізнаність над усвідомленістю і суб'єктно-особистісна продуктивність над предметною (табл. 2). У цих досліджуваних відзначається нестійкість відповідальної поведінки, недотримання обіцянок, відступ перед труднощами, необов'язковість тощо. Аергійні студенти потребують певних стимулів для прояву відповідальної поведінки. Вони не зовсім розуміють, що таке відповідальність, не завжди розділяють відповідальність взятую на себе і покладену на інших.

Таблиця 2

Факторна структура відповідальності респондентів з неоптимальним рівнем відповідальності (n=77)

Компоненти	Змінні	1 фактор	2 фактор
Динамічний	Ергійність	0,25	-0,53
	Аергійність	-0,19	-0,51
Емоційний	Стенічність	-0,34	-0,66
	Астеничність	-0,54	0,45

Регуляторний	Інтернальність	-0,71	0,38
	Екстернальність	-0,73	-0,08
Мотиваційний	Соціоцентричність	0,29	0,33
	Егоцентричність	-0,19	-0,67
Когнітивний	Осмисленість	-0,05	0,08
	Освідомленість	0,19	-0,16
Рефлексивно-оцінний	Предметно-комунікативний	-0,43	0,47
	Суб'єктно-особистісний	0,47	-0,24

Це свідчить про часте використання як особистісної, так і ситуаційної атрибуції. Аналіз мотиваційних ознак відповідальності засвідчив наявність соціоцентричних і егоцентричних мотивів, що підтверджує значущість самореалізації, незалежності та самостійності. Відповідальна поведінка у них детермінована бажанням утвердитися в групі, поліпшити своє матеріальне становище або отримати заохочення.

Представлені у таблиці 2 результати факторного аналізу засвідчують, що взяття на себе або покладання на інших відповідальності пов'язане з астенічними емоціями. Зміст агармонійних зв'язків полягає в тому, що негативні емоції, поведінкова пасивність, слабка уявлення про суть відповідальності спричинюють появу езопової мотивації та відмову від прояву відповідального ставлення. Проведений факторний аналіз показників відповідальності в осіб з неоптимальним рівнем прояву відповідальності засвідчує брак гармонійних характеристик, що виявляється в слабо виражених цілях, недостатній мотивованості, неглибоких знаннях про способи і прийоми прояву властивості, соціальній пасивності, екстернальній регуляції й егоїстичній спрямованості.

Отже, представлені в дослідженні результати факторного аналізу уможливили формулювання низки висновків. Так, факторні структури відповідальності в досліджуваних з різним рівнем прояву відповідальності дещо подібні. Загалом їх зміст зводиться до того, що суб'єкти, використовуючи гармонійні складові відповідальності (знання відповідальності, соціоцентричну мотивацію, поведінкову активність, здатність брати відповідальність на себе і позитивне ставлення до відповідальності), прагнуть до спільного досягнення

суспільно й особистісно значущого результату. Водночас відповідальність у студентів не є пріоритетною. Це пояснюється якісно новим осмисленням відповідальності, а також появою свободи від щоденного контролю з боку вчителів і батьків, унаслідок чого починають згадувати про відповідальність тільки в період сесії. Визначальними показниками відповідальності студентства є параметри предметності, що характеризують суспільно значущий результат.

Отримавши представлені вище результати, ми задалися питанням щодо співвідношення різних компонентів відповідальності досліджуваних з особистісними факторами за Кеттеллом. Надалі аналіз результатів дослідження відображає загальну тенденцію вибірки без поділу за рівнями прояву відповідальності. Подані у дужках коефіцієнти кореляції достовірні на різних рівнях статистичної значущості ($p < 0,05^*$; $p < 0,01^{**}$; $p < 0,001^{***}$).

Так, товариськість (фактор А) сприяє появі ергійності ($r = 0,18^*$) і перешкоджає аергійності ($r = -0,25^{**}$). Товариські студенти на тлі позитивних емоцій і соціоцентричної мотивації прагнуть до досягнення суб'єктно-особистісного результату ($r = 0,24^*$). А більш дотепні (розумні) (фактор В) не схильні задовольнятися обізнаністю ($r = -0,27^{**}$) в процесі усвідомлення відповідальності.

Емоційна стабільність (фактор С) знижує небажання взяття відповідальності на себе ($r = -0,20^*$) і егоцентричну мотивацію ($r = -0,21^*$) у відповідальності. За рахунок зрілості, впевненості і високої сили «Я» у емоційно стабільних студентів знижується прагнення до пізнання (осмисленість і обізнаність), відповідальності (відповідно $r = -0,2^*$ і $r = -0,19^*$). Тоді як агресивність (фактор Е) спричиняє поведінкову пасивність ($r = 0,27^*$), зменшує обізнаність ($r = -0,28^*$) і стимулює появу негативних емоцій в ситуації відповідальності ($r = 0,33^{**}$). Отже, позитивні емоції у студентства щодо відповідальності ($r = 0,19^*$) збільшують їх безтурботність (фактор F).

Діагностовано за допомогою фактора G, що відповідальність у студентів пов'язана з ергійністю ($r = 0,33^{**}$), позитивними емоціями ($r = 0,21^*$) і усвідомленістю відповідальності ($r = 0,19^*$).

Сміливість (фактор H) сприяє поведінковій активності відповідальних студентів ($r = 0,2^*$) і перешкоджає появі аергійності ($r = -0,19^*$). Проте, немаловажну роль у цьому віці відіграє вразливість (фактор I), що співвідноситься із стеничністю ($r = 0,21^{**}$) і соціоцентричною мотивацією ($r = 0,34^{**}$). Водночас, вона сприяє й екстернальній регуляції ($r = 0,19^*$). А це засвідчує, що вразливі студенти починають приділяти більше уваги зовнішнім обставинам і відмовляються від взяття на себе відповідальності.

Підозрілість (фактор L) у студентів позитивно корелює з ергійністю ($r = 0,18^*$), позитивними емоціями ($r = 0,27^{**}$) і прагненням до досягнення суб'єктно-особистісного результату ($r = 0,21^{**}$). Поведінкову активність у них викликає розважливість (ощадливість) (фактор N) ($r = 0,19^*$). Тоді як почуття провини (фактор O) супроводжується поведінковою пасивністю ($r = 0,36^{***}$) і викликає появу соціоцентричної ($r = 0,18^*$), езопової мотивації ($r = 0,2^*$), підвищує параметр усвідомленості ($r = 0,19^*$) і обізнаності ($r = 0,28^{**}$), а також досягнення суб'єктно-особистісного результату ($r = 0,27^{**}$).

Самостійність (фактор Q2) студентів, самодостатність і відмова від урахування громадської думки сприяють зниженню стеничних емоцій ($r = -0,42^{***}$), соціоцентричної мотивації ($r = -0,33^{**}$), осмисленості відповідальності ($r = -0,25^*$) і суб'єктно-особистісного результату ($r = -0,22^*$).

Воля (фактор Q3) зменшує поведінкову пасивність ($r = -0,19^*$), астенічні емоції ($r = -0,21^{**}$), екстернальну регуляцію ($r = -0,19^*$) і зниження обізнаності щодо відповідальності ($r = -0,19^*$). Водночас роздратованість (фактор Q4) збільшує поведінкову пасивність ($r = 0,2^*$), екстернальну регуляцію ($r = 0,19^*$), егоцентричну мотивацію ($r = 0,27^{**}$) і обізнаність про відповідальність ($r = 0,25^{**}$).

Щодо вторинних факторів методики Кеттелла, то тут теж є певні особливості прояву. Зокрема, тривожність (вторинний фактор F1) студентів не лише посилює відмову взяття відповідальності на себе ($r = -0,43^{***}$), але й сприяє збільшенню езопової мотивації ($r = 0,32^{**}$). Такі студенти більше усвідомлюють різні аспекти відповідальності.

Збільшенню поведінкової активності ($r = 0,20^*$), появі стеничних емоцій ($r = 0,35^{***}$) і досягненню суб'єктно значущого результату ($r = 0,18^*$) сприяє позитивна кореляція відповідальності з фактором екстраверсія (F2). Схильність до тривалих роздумів перш ніж щось зробити, збільшенню позитивних емоцій ($r = -0,2^*$), появі соціоцентричної мотивації ($r = -0,38^{***}$) і прагненню до досягнення суб'єктно значущого результату ($r = -0,19^*$) сприяє зниження динамічної стабільності (фактор F3). І, нарешті, незалежність / залежність (фактор F4) студентів від групи, їх дисциплінованість, орієнтованість на підтримку, підвищує позитивні емоції ($r = -0,37^{***}$), соціоцентричну мотивацію ($r = -0,28^{**}$) і осмисленість відповідальності $r = -0,26^{**}$).

Отже, результати кореляційного і факторного аналізу засвідчили, що в юнацькому (період студентства) віці прояву всіх гармонійних складових відповідальності (в тому числі досягнення суспільно і особистісно значущих результатів) сприяють товарищівість, сумлінність і екстраверсія, а перешкоджають – самостійність, динамічна стабільність і незалежність. Прояву агармонійних складових відповідальності перешкоджають емоційна стабільність і воля, а сприяють – почуття провини, дратівливість і тривожність.

Висновки

Під сучасну пору всебічне дослідження відповідальності можливе за умови застосування системного підходу, який сприяє розкриттю її інтегральної якості в організації життєдіяльності людини.

З опертям на методи математичної статистики та використані діагностичні методики, у досліджуваних майбутніх педагогів встановлено оптимальний і неоптимальний рівні відповідальності. Констатовано, що у майбутніх педагогів з оптимальним рівнем відповідальності яскравіше виявляється розуміння цієї властивості та осмислене прагнення до її реалізації. Педагогам з високим рівнем відповідальності властиві гармонійні особистісні характеристики, що виявляються у варіативності цілей і намірів до прояву відповідальності, вираженій мотивованості, соціальній активності, інтернальній

регуляції, оптимістичності і високій результативності, що реалізується через навчання, розвиток самостійності, впевненості, особистісне благополуччя.

У респондентів з неоптимальним рівнем відповідальності нестійка поведінка, пасування перед труднощами тощо. Гармонійні характеристики займають нижчі рейтингові позиції, що виявляється в недостатній цілеспрямованості та мотивованості, соціальній пасивності. Вони недостатньо усвідомлюють відповідальність, недостатньо диференціюють власну відповідальність і відповідальність, покладену на інших. Їм властива екстернальна саморегуляція відповідальності, егоцентрична мотивація та особистісно-значуща зацікавленість у результативності відповідальної поведінки.

Перспективним на нашу думку, є вивчення взаємозв'язку відповідальності особистості та емоційного вигорання на етапі підготовки до професійної діяльності.

Література:

1. Дементий Л.И., Лейфрид Н.В. Ответственность как детерминанта социальных представлений об успехе и условиях его достижения. *Вестник Омского университета*. 2012. №3. С.289–295.
2. Дементий Л. И. Ответственность личности как свойство субъекта жизнедеятельности : дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.01. Москва, 2006. 357 с.
3. Майленова Ф. Выбор и ответственность в психологическом консультировании. Москва : КСП+, 2002. 416 с.
4. Маслоу А. По направлению к психологии бытия. Москва : Наука, ЭКСМО-Пресс, 2002. 272 с.
5. Мэй Р. Искусство психологического консультирования. Москва : Независимая фирма «Класс», 1994. 144 с.
6. Нельсон-Джоунс, Р. Теория и практика консультирования. Санкт-Петербург: Питер, 2001. 464 с.

7. Перлз Ф. Гештальт-подход. Свидетель терапии ; Пер. с англ. М. Папуша. Москва : Изд-во ин-та психотерапии, 2001. 216 с.
8. Прядеин В.П. Половозрастные особенности ответственности личности [монография]. Екатеринбург: Урал. гос. пед. ун-т, 1998. 290 с.
9. Прядеин В.П. Психодиагностика личности : избранные психологические методики и тесты: [монография]. Сургут: РИО СурГПУ, 2013. 245 с.
10. Роджерс К.Р. Консультирование и психотерапия. Новейшие подходы в области практической работы [Текст]. М.: ЭКСМО-Пресс, 1999. 464 с.
11. Фельдштейн Д.И. Психология становления личности. М.: Высшая школа, 1994. 129 с.
12. Франкл В. Людина в пошуках справжнього сенсу. Психолог у концтаборі ; пер. з англ. О. Замойської. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2016. 160 с.
13. Шевченко Н. И. Проблемы свободы и социальной ответственности в художественном творчестве: Дисс. ... доктор. философ. наук. М. 1997. С.14–15.
14. Ялом И.(а). Экзистенциальная психотерапия: монография. М.: Класс, 2015. 480 с.
15. Ялом И. (b). Вглядываясь в солнце. Жизнь без страха смерти. М.: Эскиммо, 2015. 384 с.
16. Rotter J. The development and application of social learning theory: selected papers. ... Journal of Sport and Exercise Psychology. Vol. 17, 1994. S. 206–13.

References:

1. Dementiy, L.I., Leyfrid N.V. (2012). Otvetstvennost kak determinanta sotsialnykh predstavleniy ob uspekhe i usloviyakh ego dostizheniya [Responsibility as a feature of social perceptions of success and conditions for achieving it]. *Vestnik Omskogo universiteta* – [Bulletin of Omsk University], 3, 289–295.
2. Dementiy, L. I. (2006). Otvetstvennost lichnosti kak svoystvo sub'ekta zhiznedeyatel'nosti [The responsibility of the individual as a peculiarity of the subject of life]. Doctor's thesis. Moscow [in Russian].

3. Maylenova, F. (2002). *Vybor i otvetstvennost v psikhologicheskom konsultirovanii* [Choice and responsibility in psychological consultancy.]. Moscow: KSP+ [in Russian]
4. Maslou, A. (2002). *Po napravleniyu k psikhologii bytiya* [Toward a psychology of being]. Moscow: Nauka. EKSMO-Press [in Russian]
5. Mey, R. (1994). *Iskusstvo psikhologicheskogo konsultirovaniya* [The art of psychological consultancy]. Moscow: Nezavisimaya firma «Klass» [in Russian]
6. Nelson-Dzhouns, R. (2001). *Teoriya i praktika konsultirovaniya* [The theory and practice of consultancy]. Saint Petersburg [in Russian]
7. Perlz, F. (2001). *Geshtalt-podkhod. Svidetel terapii* [Gestalt approach. Witness of therapy]. (M. Papusha, Trans). Moscow : Izd-vo in-ta psikhoterapii [in Russian]
8. Pryadein, V.P. (1998). *Polovozrastnyye osobennosti otvetstvennosti lichnosti* [Age-specific features of personal responsibility]. Ekaterinburg: Ural. gos. ped. un-t [in Russian]
9. Pryadein, V.P. (2013). *Psihodiagnostika lichnosti : izbrannyye psihologicheskie metodiki yi testyi* [Personal Psychodiagnosics: selected psychological methods and tests]. Surgut: RIO SutGPU [in Russian]
10. Rodzhers, K.R. (1999). *Konsultirovanie i psihoterapiya. Noveyshie podhodyi v oblasti prakticheskoy raboty* [Consultancy and psychotherapy. The latest approaches in the field of practical work]. Moscow: EKSMO-Press [in Russian]
11. Feldshteyn, D.I. (1994). *Psihologiya stanovleniya lichnosti* [Psychology of personality development]. Moscow : Vysshaya shkola [in Russian]
12. Frankl, V. (2016). *Liudyna v poshukakh spravzhnoho sensu. Psykholoh u kontstabori* [A person in search of true meaning. Psychologist in a concentration camp]. (O. Zamoiska, Trans). Kharkiv: Knyzhkovyi Klub «Klub Simeinoho Dozvillia» [in Ukraine].
13. Shevchenko, N. I. (1997). *Problemy svobody i sotsialnoy otvetstvennosti v khudozhestvennom tvorchestve* [Problems of freedom and social responsibility in artistic creativity]. Doctor's thesis. Moscow [in Russian]

14. Yalom, I. (2015). *Ekzistentsialnaya psikhoterapiya* [Existential psychotherapy]. Moscow: Klass [in Russian]
15. Yalom I. (2015). *Vglyadyivayas v solntse. Zhizn bez straha smerti* [Looking out into the sun. Life without fear of death]. Moscow: Eskimo [in Russian]
16. Rotter, J. (1954). The development and application of social learning theory: selected papers. ... *Journal of Sport and Exercise Psychology*. Vol. 17. p. 206–213.